

Мельничук О.П.,

кандидат юридичних наук,

в.о. доцента кафедри приватно-правових дисциплін
Університету сучасних знань

УДК 348.07

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.4.3>**ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН**

Україна є правовою державою, де визнаються права і свободи людини, а також встановлюються гарантії для їх реалізації і захисту. Одну з важливих позицій у такій процедурі реалізації і захисту займають відносини держави і церкви. Регулювання таких відносин не є хаотичним явищем, воно повинно носити системний і впорядкований характер. Під час становлення незалежної України як самостійної правової держави, важливим компонентом її суверенітету є роль та взаємовідносини держави і церкви. Державно-церковні відносини в Україні являються невід'ємною складовою політико-правової системи сучасного суспільства, головним її координатором та регулятором. З огляду на це взаємовідносини церкви та держави доцільно розглядати з нормативно-правових позицій. Першоосновою регулювання відносин держави і церкви є національне законодавство, яке розробляється і приймається із урахуванням загальноприйнятих норм моралі, основоположних принципів та положень міжнародного законодавства. У зв'язку із цим важливим є проведення аналізу норм вітчизняного законодавства з приводу регламентації відносин держави і церкви.

Поняття «державно-церковні» відносини втілюється у формі відносин держави із: церквою (релігійними організаціями); релігійними громадами, управліннями і центрами, монастирями, релігійними братствами, місіонерськими товариствами (місіями), духовними навчальними закладами, а також об'єднаннями, що складаються з вищезначених релігійних організацій; центральними управліннями релігійних об'єднань [1]; а зміст державно-церковних відносин – «це один з головних показників рівня розвитку і держави, і релігійного вектору, оскільки він характеризує рівень реалізації свободи совісті як однієї з ключових складових фундаментальних прав і свобод людини» [2, с. 233–234]. Тому слід проаналізувати нормативно-правові акти, які можуть застосовуватись у цій сфері.

Слід зауважити, що за часів розбудови і становлення суверенної та незалежної української державності, правовий характер взаємовідносин церкви й держави визначався Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [3], де було передбачено, що Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших

обставин. Тобто, на нормативному рівні було закріплено рівність всіх осіб, без врахування їх релігійної приналежності та переконань.

Конституція України [4], як Основний Закон держави, який було прийнято 28 червня 1996 р. закріпила світський характер держави, свободу слова і віросповідань, відокремлення релігійних об'єднань від держави, право на вільний вибір і розповсюдження релігійних та інших переконань і відповідну діяльність. Так, можна звернути увагу на положення наступних статей Конституції України:

– держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11);

– громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24);

– кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою (ст. 35);

– утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної

ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються (стаття 37).

Е.В. Дробко, Т.М. Івашук зазначають, що в основу конституційних положень покладено п'ять визначальних принципів:

- рівноправність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії. Тобто громадяни (віруючі, невіруючі) мають однакові права в усіх сферах життя суспільства, на них покладаються однакові обов'язки;

- відокремлення церкви і релігійних організацій від держави. Це один з основних принципів забезпечення свободи совісті і віросповідання в поліконфесійній державі, якою є Україна, гармонічних державно-церковних відносин. Цей принцип постає своєрідним гарантом невтручання держави, її органів і службових осіб у внутрішні справи церкви та релігійних організацій. Держава в питаннях віри є нейтральною. Суть цього принципу полягає в тому, що релігійні організації, їх інститути не виконують державних функцій, не втручаються у справи держави, не є суб'єктом політичного життя.

- відокремлення школи від Церкви. Цей принцип стверджує світський характер системи державної освіти в Україні й означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів якесь певне ставлення до релігії. Аналіз релігії здійснюється з наукових позицій. Навчально-виховний процес у державних закладах освіти вільний від втручання релігійних організацій. Релігійна освіта й виховання – це справа релігійних організацій і батьків;

- рівність усіх релігійних організацій перед законом. Усі релігійні організації, незалежно від їх конфесійної належності, є рівними перед законом. Не допускається встановлення будь-яких переваг чи обмежень одним релігійних організацій щодо інших. Держава однаковою мірою захищає права й законні інтереси всіх релігійних організацій будь-якого віросповідання, якщо їхня діяльність не суперечить вимогам чинного законодавства і правопорядку;

- наявність спеціальних законодавчих актів, які визначають механізми реалізації права на свободу совісті, свободу релігійних організацій. Законодавчі акти регулюють права власності релігійних організацій, їхню добродійну та культурно-освітню діяльність, трудові відносини у релігійних організаціях та на їхніх підприємствах, можливості створення власних, а також використання державних засобів масової інформації, встановлюють певні пільги для релігійних об'єднань. У законодавчих актах є норми, які вказують на конкретну відповідальність за порушення законодавства України про свободу совісті [5].

Окрім Конституції України, взаємовідносини держави і церкви регулюються на підставі Закону України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації» [6]. Завданням зазначеного Закону встановлено:

- гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

- забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною,

соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

- визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

- визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

- подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

- гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

До того ж, у Законі України від 23 квітня 1991 р. «Про свободу совісті та релігійні організації» деталізовано конституційні положення щодо відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави та школи від церкви (релігійних організацій). Так, відповідно до ст. 5 зазначеного Закону, в Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України. Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави. Однак, «відокремленість» не означає відсутність будь-яких взаємовідносин і взаємозв'язків. Усвідомлюючи вагому роль церкви, держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Відокремлення також полягає в тому, що держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається. Релігійні організації не виконують державних функцій. Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації. Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань. Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Варто зауважити, що законами України можуть регулюватися і окремі аспекти взаємовідносин держави і церкви. Наприклад, Закон України від

18 жовтня 2018 р. «Про особливості користування Андріївською церквою Національного заповідника «Софія Київська» [7] прийнято для забезпечення релігійних потреб віруючих у відновленні та збереженні зв'язків з Константинопольською Церквою-Матір'ю, започаткованих Хрещенням Київської Русі – України Володимиром Великим, усунення негативних наслідків втручання Росії – держави-агресора в життя українського православ'я і протистояння загрозам для національної безпеки, викликаним таким втручанням, створення передумов для об'єднання української православної спільноти і всього суспільства, визнання Помісної Православної Церкви в Україні світовим православ'ям і усунення підстав для дискримінації віруючих, які належать до неї, забезпечення діяльності Ставропігії Престолу Святого Андрія.

Взаємовідносин держави і церкви можуть регулюватися і на підставі актів Президента України. Наприклад, Розпорядження Президента України від 23 вересня 2005 р. № 1172/2005-рп «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин, релігій і церкви» [8] прийнято з метою забезпечення зміцнення соціально-політичної стабільності, утвердження міжетнічної, міжконфесійної злагоди в суспільстві, додержання загально визначених стандартів захисту прав і свобод людини у цих сферах. Указ Президента України від 21 березня 2002 р. № 279/2002 «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігій та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» [9] прийнято з метою остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР щодо релігій, забезпечення відновлення порушеної справедливості, захисту прав і законних інтересів релігійних організацій, дальшого процесу їх морально-політичної реабілітації, поліпшення відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості, створення сприятливих умов для утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності.

В Україні створюється центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, забезпечує проведення державної політики щодо релігій і церкви. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 03 вересня 2014 р. № 495 «Про затвердження Положення про Міністерство культури України» [10], Міністерство культури України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України; є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кінематографії, відновлення та збереження національної пам'яті, міжнародних відносин, релігії та захисту прав національних меншин. У складі Міністерства культури України діє Департамент у справах релігій та національностей.

Таким чином, з огляду на аналіз положень нормативно-правових актів, які визначають загальні засади взаємовідносин держави і церкви, до основних особливостей нормативно-правового регулювання відносин держави і церкви (релігійних організацій), слід віднести:

1. Нормативно-правове регулювання відносин держави і церкви є системою, тобто ієрархічно побудованою сукупністю нормативно-правових актів, які містять відповідні положення. До такої системи варто віднести Конституцію України, Закони України, підзаконні акти.

2. Нормативно встановлено, що держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

3. Відокремленість церкви від держави не означає, що нормативно-правові акти, в яких втілено загальнодержавну волю і волю інших публічних суб'єктів, взагалі не регулюють відносини між державою і церквою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко В.Д., Колодний А.М. Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні / Ін-т філософії ім. Г.Сковороди НАНУ. Київ : VIP, 2001. 206 с.
2. Хоменко І.С. *Держава та церква: теоретичні аспекти взаємовідносин. Матеріали VIII-их наук. читань, присвяч. пам'яті акад. В.В. Конейчикова* (м. Київ, 22 лист. 2018 р.). С. 233–236.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12>.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Дробко Е.В., Івашук Т.М. Удосконалення організаційного механізму взаємодії органів державної влади та церкви в сфері реалізації свободи совісті та віросповідання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_8.
6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
7. Про особливості користування Андріївською церквою Національного заповідника «Софія Київська» : Закон України від 18.10.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2598-19>.
8. Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин, релігій і церкви: Розпорядження Президента України від 23.09.2005 р. № 1172/2005-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172/2005-рп>.
9. Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігій та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій : Указ Президента України від 21.03.2002 р. № 279/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/2002>.
10. Про затвердження Положення про Міністерство культури України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-п>.

Мельничук О.П. ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН

У статті проведено нормативно-правовий аналіз регулювання відносин держави і церкви. Визначено, що Україна є правовою державою, де забезпечуються права людини, а також встановлюються гарантії для їх реалізації і захисту. Одну з важливих позицій у такій процедурі реалізації і захисту займають відносини держави і церкви. Відносини такого виду мають «специфічний характер» через «особливість» суб'єктного та об'єктного складу. Задля визначення реального ресурсу і змісту відносин держави і церкви, необхідним є з'ясування правової основи регулювання таких відносин. Регулювання відносин держави і церкви в Україні здійснюється на підставі нормативно-правових актів. Національне законодавство є першоосновою регулювання відносин держави і церкви, яке розробляється і приймається із урахуванням загальноприйнятих норм моралі, основоположних принципів, положень міжнародного законодавства. Для демонстрації реального ресурсу взаємовідносин держави і церкви, проаналізовано положення Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, Закону України від 23 квітня 1991 р. «Про свободу совісті та релігійні організації» та низки підзаконних актів. На підставі аналізу положень вітчизняного законодавства, виокремлено низку основних особливостей нормативно-правового регулювання відносин держави і церкви (релігійних організацій), серед яких: наявність певної системи, тобто ієрархічно побудованої сукупності нормативно-правових актів, які містять відповідні положення. До такої системи варто віднести Конституцію України, Закони України, підзаконні акти; встановлення на нормативному рівні положення про те, що держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова; обґрунтування того, що відокремленість церкви від держави не означає, що нормативно-правові акти, в яких втілено загальнодержавну волю і волю інших публічних суб'єктів, взагалі не регулюють відносини між державою і церквою.

Ключові слова: держава, церква, релігія, нормативно-правове регулювання, релігійні організації, закон, підзаконний акт, принципи, мораль.

Melnychuk O.P. STATE AND CHURCH: LEGAL ANALYSIS OF RELATIONSHIP REGULATION

The article deals with the normative-legal analysis of regulation of relations between the state and the church. It is determined that Ukraine is a rule of law, where human rights are guaranteed, and guarantees for their implementation and protection are established. State and church relations play an important role in this implementation and protection procedure. Relations of this kind have a “specific character” because of the “peculiarity” of subject and object composition. In order to determine the real resource and content of state-church relations, it is necessary to clarify the legal basis for regulating such relations. Regulation of relations between the state and the church in Ukraine is carried out on the basis of normative legal acts. National legislation is the basis of regulation of relations between the state and the church, which is developed and adopted in accordance with generally accepted norms of morality, principles, provisions of international law. To demonstrate the real resource of state-church relations, the provisions of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine of April 23, 1991 “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” and a number of by-laws were analyzed. On the basis of the analysis of the provisions of the national legislation, a number of basic features of the regulatory and legal regulation of the relations between the state and the church (religious organizations) are distinguished, among them: the presence of a certain system, that is, a hierarchically constructed set of legal acts that contain the relevant provisions. Such a system should include the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, by-laws; establishment at the normative level of the provision that the state does not interfere with the activities of religious organizations within the limits of the law. The church and religious organizations in Ukraine are separated from the state and the school from the church. No religion can be recognized as mandatory by the state; the justification that the separation of the church from the state does not mean that the normative acts, which embodies the national will and the will of other public entities, do not regulate relations between the state and the church at all.

Key words: state, church, religion, legal regulation, religious organizations, law, by-law, principles, morality.